

УДК 343.985

Т.І. САВЧУК, канд. юрид. наук, Харківський національний університет внутрішніх справ

ЗНАЧЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ВИЯВЛЕННІ ЕКОНОМІЧНИХ ЗЛОЧИНІВ

Ключові слова: економічні злочини, перевірка первинної інформації, оперативно-розшукове супроводження

Як відомо, економічні злочини є дуже латентним видом злочинів, і тому їх розкриття та розслідування є справою досить складною, яка потребує вмілого поєднання процесуальних та оперативно-розшукових дій. Виявлення та розкриття таких злочинів за допомогою лише передбачених кримінально-процесуальним законодавством заходів є практично неможливим. Тож необхідно використовувати можливості оперативно-розшукової діяльності, її методи і спеціальні засоби в їх різноманітних формах.

Питання виявлення ознак злочинів у процесі оперативно-розшукової діяльності у своїх працях досліджували такі науковці, як Г.О. Душейко, В.С. Кубарєв, І.В. Кубарєв, В.Д. Пчолкін, Д.М. Серєда та інші. Але, незважаючи на ряд сформульованих принципово важливих положень у працях названих вчених, залишаються не в повній мірі визначеними питання виявлення саме економічних злочинів силами оперативно-розшукової діяльності, що зумовлює мету даної статті.

Уявляється доцільним виділити два етапи оперативно-розшукової діяльності з виявлення економічних злочинів:

1) пошук та перевірка первинної інформації про економічні злочини;

2) оперативно-розшукове супроводження розслідування кримінальної справи про економічні злочини.

У ході пошуку та перевірки первинної інформації про економічні злочини проводиться: пошук первинної інформації; перевірка

заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини та збираються і оцінюються дані, достатні для обґрунтованого порушення кримінальної справи. Тобто, оперативні підрозділи поряд із проведенням цілеспрямованого пошуку первинної інформації про ознаки злочинів здійснюють дослідчу (попередню) перевірку заяв, повідомлень та іншої інформації про злочини, в якій також присутні елементи пошукової діяльності.

Проведення оперативно-розшукової діяльності можливе лише за наявності передбачених Законом «Про оперативно-розшукову діяльність» підстав [1]. Однією з таких підстав є наявність достатньої інформації, одержаної в установленому законом порядку, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів, про злочини, що готуються або вчинені невстановленими особами, та осіб, які готують або вчинили злочин. Законодавець передбачає, що ця інформація може міститись у заявах, повідомленнях громадян, посадових осіб, громадських організацій, засобів масової інформації, у письмових дорученнях і постановках слідчого, вказівках прокурора, ухвалах суду, матеріалах органів дізнання, інших правоохоронних органів, у запитах оперативних підрозділів міжнародних правоохоронних органів та організацій інших держав.

Так, ряд нормативних актів¹ визначає, що збирання та перевірка інформації про економічні злочини може здійснюватися шляхом: а) проведення перевірки у міністерствах, інших центральних і місцевих органах виконавчої влади, державних фондах, на підприємствах, в установах і організаціях грошових та бухгалтерських документів, звітів, кошторисів, інших документів, що підтверджують

¹ Зокрема ст.11 Закону «Про міліцію»; ст.8 Закону «Про оперативно-розшукову діяльність»; ст.12 Закону «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю»; ст.25 Закону «Про Службу безпеки України»; п.5 Положення про державну службу боротьби з економічною злочинністю, затв. постановою КМУ від 0.07.1993 р. № 510.

надходження та витрачання коштів і матеріальних цінностей; б) вилучення необхідних матеріалів про кредитні та фінансові операції, матеріальні цінності, кошти, а також сировину і продукцію; в) опечатування кас, приміщень і місць зберігання документів, грошей і товарно-матеріальних цінностей; г) проведення перевірок фактичної наявності цінностей (грошових сум, цінних паперів, сировини, матеріалів, готової продукції, устаткування); д) одержання від банків, а також кредитних, митних, фінансових та інших установ, підприємств, організацій (незалежно від форм власності) інформації і документів про операції, рахунки, вклади, внутрішні та зовнішні економічні угоди фізичних і юридичних осіб; е) вимоги обов'язкового проведення перевірок, інвентаризацій та ревізій виробничої та фінансової діяльності підприємств, установ і організацій.

Проте, як уже вказувалось, поряд із перевіркою заяв та повідомлень про злочини оперативні підрозділи здійснюють і пошук первинної інформації про злочини. Пошукова діяльність оперативно-розшукових підрозділів будується на підставі аналізу оперативної обстановки, відомості про яку оперативні працівники одержують: за допомогою негласних джерел інформації та спеціальної техніки; із засобів масової інформації; зі скарг і заяв громадян; у вигляді інформації з інших правоохоронних органів; із повідомлень державних установ, контрольно-ревізійних організацій; за допомогою аналізу інформаційних масивів [2, с.137–138].

Д.М. Серeda виділяє кілька стадій у процесі виявлення злочинів у сфері приватизації: а) вивчення і аналіз оперативної обстановки по лінії обслуговування; б) пошук належної інформації; в) збір і оцінка матеріалів з використанням оперативно-розшукових заходів; г) прийняття рішення за матеріалами [3]. Ми приєднуємось до позиції автора і вважаємо, що вказані ним стадії виділяються в процесі виявлення будь-якого економічного злочину.

В.С. Кубарев та І.В. Кубарев виділяють п'ять етапів в оперативно-розшуковій мето-

диці розкриття економічних злочинів: 1) агентурно-оперативна робота зі здобування первинної інформації про вчинення замаскованих злочинів, яка здійснюється в такій оперативно-тактичній формі ОРД, як оперативне обслуговування; 2) реагування за матеріалами перевірки первинної інформації; 3) документування злочинної діяльності фігурантів оперативної розробки; 4) реалізація інформації, отриманої в процесі документування; 5) оперативно-розшукове супроводження кримінального судочинства (факультативний) [4, с.3].

Так, оперативне обслуговування визначають як комплекс оперативно-розшукових заходів, які забезпечують спостереження за станом криміногенних об'єктів з метою своєчасного виявлення ознак злочинної діяльності, застосування заходів з усунення умов, що сприяють вчиненню злочинів на підприємствах промисловості, торгівлі, банківської діяльності та інших [5, с.162].

Отримання інформації про стан оперативної обстановки на об'єктах оперативного обслуговування гласним шляхом часто є проблематичним. Тому важлива роль відводиться негласним працівникам. Даються вказівки (завдання) наявним негласним працівникам щодо пошуку інформації, яка становить оперативний інтерес, а також проводиться робота із залучення до негласного співробітництва працівників підприємства, яке перевіряється. Але слід пам'ятати, що в сучасних умовах, коли знайти хороше робоче місце досить складно, зазвичай такі працівники не погоджуються на конфіденційне співробітництво. К.В. Антонов вважає, і ми з ним погоджуємось, що в цих умовах залучати до конфіденційного співробітництва, в-першу чергу, слід наступні категорії: а) працівники державних органів контролю, службова діяльність яких дозволить їм отримати інформацію стосовно різних сторін господарювання контрольованих об'єктів; б) працівники банківських установ, бірж та об'єктів сировинного, постачальницько-збутового, торгово-посередницького призначення, що можуть надавати відомості про фінансовий обіг, рух товарно-матеріаль-

них цінностей; в) керівники і співробітники фірм-конкурентів, оскільки в умовах жорсткої ринкової конкуренції ці особи з легкістю можуть надати інформацію про діяльність конкурента; г) працівники підприємств-постачальників і споживачів, чиновники установчих органів, технічний та допоміжний персонал тощо [6, с.176].

Крім використання негласного апарату, для отримання інформації оперативний працівник використовує й інші оперативні можливості. По-перше, оперативний працівник особисто (або за його дорученням інші особи) проводить заходи пошукового характеру (як опитування, огляд, дослідження предметів та документів, візуальне спостереження та інші) та планові профілактичні заходи, результати яких закріплюються в рапорті оперативного працівника. По-друге, у зв'язку з тим, що особливістю сучасних економічних злочинів, як уже зазначалось, є маскування злочинних дій під господарські та фінансові операції, то значну роль у пошуку оперативної інформації відіграє вивчення та аналіз оперативним працівником тих чи інших господарських документів, а також документів, складених контролюючими органами. По-третє, важливе значення має вивчення матеріалів інших кримінальних справ, а також відмовних матеріалів. По-четверте, інформація, що становить оперативний інтерес, може знаходитись у повідомленнях ЗМІ та інших інформаційних масивах, тому оперативним підрозділам доцільно відслідковувати і їх.

Інформація, що отримується, аналізується оперативним працівником та оцінюється на предмет наявності в ній ознак злочину. Якщо в отриманій первинній інформації вбачаються ознаки злочину, то вона перевіряється повторно. Як правильно вказує Б.А. Філімонов, перевірка інформації – це дослідження, уточнення, в тому числі і з допомогою спеціально проведених додаткових оперативно-розшукових заходів, співставлення різних видів інформації, усунення протиріч, виявлення об'єктивності та достовірності інформації [7, с.37]. Після завершення перевірки інформація до-

кументується належним чином з метою її подальшої реалізації як в оперативно-розшуковій діяльності, так і в кримінальному процесі.

За допомогою перевірки первинної інформації у оперативних підрозділах з'являється можливість вирішити наступні завдання: встановити наявність об'єктивних ознак, властивих злочинному діянню у виявленій в процесі оперативного пошуку події; пересвідчитись у достатності або недостатності даних для направлення матеріалів за підслідністю або підвідомчістю; утвердитись в думці, чи є реальні підстави внаслідок цього або з інших причин вважати, що особа стала на шлях підготовки або вчинення злочину; визначити, чи є підстави вважати, що без здійснення комплексу оперативних заходів неможливо або надто важко викрити запідозрену особу або групу осіб; з'ясувати міру обізнаності тієї чи іншої особи, що згадується в первинних відомостях, про місцезнаходження розшукуваного [8, с.60–61].

Дані, отримані при перевірці первинної інформації, можуть бути використані для прийняття наступних рішень: а) про порушення кримінальної справи (за наявності підстав); б) про відмову в порушенні кримінальної справи; в) про передачу матеріалів за підслідністю, територіальністю; г) про притягнення винної особи до адміністративної, дисциплінарної, матеріальної відповідальності; д) про заведення оперативно-розшукової справи, якщо наявні матеріали свідчать про готування або вчинення злочину, розкриття якого слідчим шляхом неможливо або досить важко; е) про припинення перевірки та зняття матеріалів із контролю при не підтвердженні первинної інформації.

Під час виявлення економічних злочинів можуть проводитись такі заходи та дії: а) комплекс оперативно-розшукових заходів; б) складання відповідних доручень органу дізнання; в) оперативно-розшукові комбінації; г) інвентаризації; д) документальні ревізії (перевірки); е) вивчення матеріалів про відмову в порушенні кримінальної справи; е) ви-

вчення матеріалів раніше проведених документальних перевірок (ревізій), оперативних, зустрічних перевірок; ж) вивчення архівних кримінальних справ; з) вивчення й аналіз первинних документів і документів бухгалтерського обліку та інші заходи [9 с.73]. Але слід пам'ятати, що більшість цих дій проводиться лише в рамках заведеної оперативно-розшукової справи.

Отже, порядок дій оперативного працівника в ході перевірки первинної інформації про економічні злочини буде виглядати наступним чином:

1) вивчення первинної інформація про злочини та планування напрямків проведення перевірочних дій (якщо це офіційна заява про економічний злочин, то до таких заяв заявник досить часто додає пакет документів, в яких можуть міститись ознаки злочину, тому ретельне вивчення цих документів має важливе значення для подальшої перевірки);

2) проведення ряду гласних та негласних перевірочних дій, наприклад: а) перевіряється бухгалтерська, звітна та інша документація, що підтверджує проведення операцій, надходження та витрачання коштів підприємством, службові особи якого причетні до злочину; б) отримуються пояснення від службових осіб, причетних до злочину; в) витребується документація з податкових, банківських та статистичних органів про діяльність підприємства, службові особи якого причетні до злочину; г) при необхідності вимагається проведення ревізій та перевірок фінансово-господарської діяльності підприємства, працівники якого причетні до злочину; д) при необхідності проводяться зустрічні перевірки підприємств-партнерів;

3) оцінка зібраних у результаті ОРД матеріалів та прийняття рішення про подальше спрямування вказаних матеріалів.

У матеріалах ОРД виділяють дві групи даних: 1) фактичні дані (відомості), що безпосередньо вказують на ознаки злочину, які, будучи закріпленими в процесуальному порядку, можуть слугувати джерелами доказів по кримінальній справі (наприклад, про місця збері-

гання викрадених цінностей, грошових коштів, документів, в яких містяться сліди злочинів); 2) допоміжні дані, які можуть бути орієнтиром для вибору організаційних і тактичних прийомів проведення оперативно-розшукових заходів та слідчих дій (наприклад, про особу підозрюваного, способи маскуванню злочинної діяльності та інше) [10, с.249].

У матеріалах за результатами ОРД, що надаються для вирішення питання про порушення кримінальної справи, обов'язково має бути інформація, що вказує на ознаки злочину, а саме: а) дата, місце і обставини виявлення ознак злочину; б) дані особи (осіб), яка вчинила злочин (якщо вона відома); в) дані очевидців, свідків злочину (якщо вони відомі); г) сліди злочину, документи та предмети, їх місцезнаходження; д) інші факти і обставини, що мають значення для вирішення питання про порушення кримінальної справи [10, с.251].

Можна сказати, що в ході проведення оперативно-розшукових заходів створюються передумови для офіційної реєстрації діяння в якості злочину та прийняття процесуального рішення про порушення кримінальної справи та проведення розслідування.

Однак процес виявлення економічних злочинів продовжується також і на стадії розслідування кримінальної справи, оскільки для цих злочинів характерна багатоепізодність. Тому поряд із кримінально-процесуальною діяльністю здійснюється оперативно-розшукова. Отже, велике значення має організація постійного та ефективного оперативного супроводження кримінальної справи, що найбільш ефективно забезпечується створенням слідчо-оперативної групи.

У проекті Закону «Про оперативно-розшукову діяльність» наводиться визначення оперативно-розшукового супроводження кримінальної справи як комплексу оперативно-розшукових заходів, які здійснюються з метою: пошуку та фіксації фактичних даних, що можуть бути доказами у кримінальній справі; забезпечення всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи, а також безпеки учасників криміна-

льного судочинства; постійного інформування органів досудового слідства та суду про дії підозрюваних, обвинувачених та іншого кримінального елемента, які перешкоджають встановленню істини в кримінальній справі [11].

Наведені завдання оперативного супроводження розслідування кримінальної справи визначені (з деяким їх перефразуванням) Інструкцією з організації діяльності органів досудового слідства в системі МВС України та взаємодії їх з іншими структурними підрозділами органів внутрішніх справ України в розкритті та розслідуванні злочинів. Так, Інструкція передбачає одним із завдань оперативного супроводження установлення раніше невідомих органам слідства додаткових фактів (епізодів) злочинної діяльності підозрюваних і обвинувачених за конкретними кримінальними справами, а також інших осіб, які вчинили злочини. У проекті закону вказане визначається як «забезпечення всебічного, повного і об'єктивного дослідження всіх обставин справи».

Враховуючи таку характерну особливість економічних злочинів, як вчинення комплексу злочинних дій, об'єднаних єдиною кінцевою метою, то неможливо повністю виявити всі його ланки на стадії попередньої перевірки, тому подальше виявлення проводиться на стадії розслідування. Через це вирішення вказаного завдання повинне забезпечувати всебічність, повноту і об'єктивність дослідження всіх обставин справи. Отже, організація ефективного оперативного супроводження має неабияке значення для розслідування економічних злочинів та вирішення завдань кримінально-процесуального законодавства.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що оперативно-розшукова діяльність стоїть на першому місці у виявленні економічних злочинів. І від результатів її проведення залежить, у першу чергу, законність та обґрунтованість порушення кримінальної справи, подальший хід її розслідування, а також кінцевий результат кримінального судочинства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність»: від 18.02.1992 р., № 2135-ХІІ // ВВР України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
2. Пчолкін В. Д. Шляхи підвищення ефективності викриття економічних злочинів / В. Д. Пчолкін, В. А. Крайній // Використання досягнень науки і техніки у боротьбі зі злочинністю: матеріали наук.-практ. конф. – Х., 1998. – С. 136–140.
3. Серета Д. М. Удосконалення діяльності оперативних підрозділів у боротьбі зі злочинністю у сфері приватизації / Д. М. Серета [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bezpeka.com/ru/lib/spec/spech/art332.html>.
4. Кубарев В. С. Удосконалення пошукової діяльності оперуповноваженого ДСБЕЗ в оперативно-розшуковій методиці розкриття злочинів / В. С. Кубарев, І. В. Кубарев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Kyuv/2009_1/1-5/24.pdf.
5. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия / Р. С. Белкин. – М.: Мегатрон ХХІ, 2000. – 334 с.
6. Антонов К. В. Шляхи вдосконалення оперативного обслуговування об'єктів господарювання в сучасний період / К. В. Антонов // Наук. вісн. Юрид. акад. МВС. – 2003. – № 1. – С. 172–179.
7. Филимонов Б. А. О понятии оперативно-розыскной деятельности / Б. А. Филимонов // Вестн. Моск. ун-та. Сер. 11. Право. – 1996. – № 4. – С. 28–40.
8. Душейко Г. О. Реалізація оперативно-розшукової інформації на стадії порушення кримінальної справи: навч. посіб. / Г. О. Душейко. – К.: КНТ, 2007. – 128 с.
9. Некрасов В. А. Виявлення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (оперативно-розшуковий аспект): навч.-практ. посіб. / В. А. Некрасов, Л. В. Борець, С. Ю. Мироненко. – К.: Скіф; КНТ, 2008. – 88 с.
10. Оперативно-розшукова діяльність: навч. посіб. / [Є. М. Моїсеєнко, О. М. Джужа,

Д. Й. Никифорчук та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 310 с.

11. Проект Закону про оперативно-розшукову діяльність : від 16.07.2009 р., № 2134 /

В. Д. Швець, Г. Г. Москаль [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=31841.

Савчук Т. І. Значення оперативно-розшукової діяльності у виявленні економічних злочинів / Т. І. Савчук // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 634–639 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11ctivez.pdf>

Виділено два етапи оперативно-розшукової діяльності з виявлення економічних злочинів: 1) пошук та перевірка первинної інформації про економічні злочини; 2) оперативно-розшукове супроводження розслідування кримінальної справи про економічні злочини. Розглянуто основні оперативно-розшукові заходи спрямовані на виявлення економічних злочинів.

***

Савчук Т.И. Значение оперативно-розыскной деятельности в выявлении экономических преступлений

Выделено два этапа оперативно-розыскной деятельности по выявлению экономических преступлений: 1) поиск и проверка первичной информации об экономических преступлениях; 2) оперативно-розыскное сопровождение уголовно дела об экономических преступлениях. Рассмотрено основные оперативно-розыскные мероприятия направленные на выявление экономических преступлений.

***

Savchuk T.I. The Value of Operative-Search Activity in the Detection of Economic Crime

Two phase's operative investigation to identify the economic crimes highlighted: 1) the search and verification of primary information on economic crimes; 2) operational and investigative support of the criminal cases of economic crimes. Considered the main operational-search measures aimed at the identification of economic crimes.

Форум права Ф